

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра історії та археології

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор із науково-педагогічної
роботи *О.А. Кузнецова*
«27 серпня 2019 р.»

**РОБОЧА ПРОГРАМА
ВИРОБНИЧА ПРАКТИКА ЗА СПЕЦІАЛІЗАЦІЄЮ
(КАМЕРАЛЬНА)**

Ступінь магістра
Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 032 Історія та археологія
Освітня програма «Археологія»

Історичний факультет

2019 – 2020 навчальний рік

Робоча програма **«ВИРОБНИЧА ПРАКТИКА ЗА СПЕЦІАЛІЗАЦІЄЮ (КАМЕРАЛЬНА)»** для студентів галузі знань 03 Гуманітарні науки спеціальності 032 Історія та археологія освітньої програми «Археологія»

Розробники: Горбенко Кирило Володимирович, старший викладач кафедри історії та археології (Горбенко К.В.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри історії та археології

Протокол № 1 від «27» вересня 2019 р.

Завідувач кафедри історії та археології (Рижева Н.О.)

«27» серпня 2019 р.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Кінцевою метою всіх археологічних досліджень є перетворення отриманих матеріалів в історичне джерело та відтворення, на його підставі, давньої історії. Але інформативність та значимість цих матеріалів досить часто залежить від методів польової археології і можливостей реставрації артефактів, що, врешті решт, і складає підґрунтя для їх подальшого вивчення. Таким чином, предметом практики є методи камерально-лабораторних досліджень, що використовуються при підготовці археологічних матеріалів для наукового осмислення.

Виходячи з цього, **мета практики** – навчити студентів розумінню місця камерально-лабораторних досліджень в процесі перетворення археологічних матеріалів у повноцінне археологічне джерело.

Завдання курсу - ознайомити студентів з основними методами камеральної та лабораторної обробки артефактів, навчити студентів їх використовувати, закріпити практичні навички і вміння основних прийомів консервації, реставрації, реконструкції та інтерпретації археологічних матеріалів.

Археологічна практика проводиться на другому курсі, в першому семестрі, впродовж чотирьох тижнів. За її підсумками студенту виставляється оцінка згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчання, котра діє в Миколаївському національному університеті (далі – Університет). Студент, який не виконав навчальну програму практики в повному обсязі без поважних причин, вважається таким, що має академічну заборгованість (при наявності поважних причин, підтверджених відповідними документами, практика переноситься на інший час).

Базою проходження археологічної практики для студентів Університету є лабораторія археології та етнології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Також можуть бути визначені інші бази практики згідно з угодами між Університетом і науковими інституціями, що займаються археологічними дослідженнями.

Для організації практики, її інформаційного і методичного забезпечення, контролю за виконанням практикантами навчальної програми практики та оцінки її результатів призначаються керівники практики від Університету.

Керівники від бази практики забезпечують практикантам необхідні умови для виконання програми практики та індивідуальних завдань, інструктують їх стосовно норм техніки безпеки на місці проходження практики, визначають обсяги робіт, надають консультації щодо практичного здійснення археологічних досліджень і підготовки звітної документації.

Перед початком практики відбувається установча конференція, мета якої полягає в ознайомленні студентів з порядком проходження практики і одержанні ними індивідуальних завдань. Під час установчої конференції студенти прослуховують загальний інструктаж з техніки безпеки, з обов'язковим підписом про його проходження у відповідній відомості.

2. ЗМІСТ ПРАКТИКИ

Організація проходження камеральної практики

Установча конференція

Ознайомлення з метою і завданнями практики. Знайомство з керівниками практики від Університету. Отримання методичних порад та індивідуальних завдань. Інструктаж

щодо загальних правил техніки безпеки.

Ознайомлення з базою практики.

Знайомство з організацією роботи вчених-археологів і з керівниками від бази практики.

Інструктаж щодо правил техніки безпеки під час проведення археологічних досліджень.

Обробка археологічних матеріалів.

Опанування методикою очистки, консервації та шифрування знахідок.

Способи очистки і консервації, принципи шифрування знахідок.

Опанування методикою реставрування знахідок.

Реконструкція джерел. Відновлення об'єктів з уламків.

Зарисовки керамічного матеріалу та індивідуальних знахідок

Прийоми малювання ліпної кераміки.

Прийоми малювання гончарної кераміки.

Малювання індивідуальних знахідок.

Комп'ютерна обробка матеріалу та індивідуальних знахідок.

Підведення підсумків камеральної практики

Оформлення документації практики

Щоденник камеральної практики. Звіт про проходження камеральної практики.

Підсумкова звітна конференція

Доповідь практиканта на підсумковій звітній конференції з повідомленням про результати камеральних досліджень та особисту участь в них.

3. УЧАСТЬ В АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Важливою частиною праці археолога є консервація знахідок, мета якої полягає у запобіганні природного руйнування знайдених предметів. Для цього є камеральна лабораторія, до роботи в якій залучаються студенти-практиканти. У ній знахідки ретельно оглядаються та очищуються. Очистка артефактів може бути механічною або хімічною. Для механічної очистки застосовуються зонди, голки, скальпелі, ножі, дерев'яні палички, щіточки, за допомогою яких з предмета обережно відділяється налиплий ґрунт, після чого артефакт промивається водою.

Хімічна очистка здійснюється з використанням води і різноманітних хімічних речовин.

Практиканти, що працюють в камеральній лабораторії, можуть брати участь у сортуванні і класифікації знахідок. Студентам також доручається нанесення на очищені знахідки шифрів, які містять інформацію щодо археологічної пам'ятки. Дані про кожну знахідку заносяться до опису.

Основна мета камеральної роботи - обробка археологічного матеріалу для його подальшої передачі на постійне зберігання до фондів музею. Обробка археологічних матеріалів, здобутих в експедиції, проводиться в кілька етапів: 1) перевірка; 2) промивання; 3) шифровка; 4) нумерація; 5) складання колекційної опису.

На початку камеральної обробки в лабораторії студенти виймають пакети з матеріалом з коробок і ділять їх на групи, перевіряючи наявність на пакетах вихідних даних (назва пам'ятника, рік розкопок, номер сектора і квадрата, глибина і ін.). У разі неповноти або відсутності необхідної інформації про це повідомляється керівнику. Наприклад, матеріали з одного пам'ятника розподіляються по секторам, всередині яких по

квадратах і глибині. Якщо матеріали представлені підйомними зборами і їх не так багато, то потрібно групувати за географічною ознакою. Матеріали з одного археологічного мікрорайону краще тримати разом.

Потім певні групи матеріалу видаються студентам, які проходять практику на камеральній обробці. Це робиться для того, щоб, якщо матеріал випаде з пакета при митті, або буде втрачено пакет, простіше було визначити його «адреса». Студентам потрібно пам'ятати, що незашифрований матеріал втратить будь-яку наукову цінність, якщо він буде безповоротно відділений від свого пакету, коробки і т.д., тому що на цьому етапі камеральної обробки лише на пакеті вказано його «адреса». Керівник визначає, який матеріал коштує промивати, а який не можна. Не можна мити залізні предмети, швидко піддаються корозії і іржавіння, що веде, відповідно, до їх передчасної втрати. Чистити залізні предмети краще м'якою щіткою. Тендітні речі також не варто мити.

Перше завдання, що стоїть перед студентами, ретельно промити артефакти, очистити їх від стороннього бруду. Для цього керівнику практикою необхідно виділити студентам робоче місце і інструменти: ємності для води, щітки, ганчірки. Для миття краще підходять старі зубні щітки. Перед миттям потрібно пояснити студентам, як потрібно поводитися з тим або іншим археологічним матеріалом. Наприклад, давню кераміку краще довго не мочити у воді і не застосовувати для її промивання грубі щітки. Не варто довго терти щіткою зовнішню поверхню кераміки - вона може розсипатися. У будь-якій кераміці в складі тесту є пісок, тому кераміку з великою домішкою піску краще щіткою не промивати взагалі. Категорично забороняється мити археологічний матеріал над раковиною, щоб уникнути його втрати. Студенти повинні знати, що кожен видобутий в важких польових умовах матеріал, нехай навіть дуже невеликий і на вигляд непоказний, важливий для науки. Основне правило при митті археологічного матеріалу - це те, що помиті артефакти повинні бути покладені в свій пакет. В іншому випадку, ніхто не зможе чітко визначити, з якого пакета який артефакт був вийнятий.

Другий етап камеральної обробки - це шифровка. Шифрування проводиться за допомогою чорної туші і пір'я. Студентам необхідно виділити робоче місце, видати туш і пір'я. Робочий стіл не повинен бути захаращений сторонніми предметами або паперами. Краще буде, якщо стіл буде накритий ватманом або калькою. Туш для зручності краще перелити в кілька невеликих неглибоких ємностей. У кожного виду археологічного матеріалу є свої особливості (шорсткість, гладкість, поглинання, міцність і т.д.), тому керівнику практики слід роз'яснити студентам правила цієї роботи. По-перше, шифр не повинен бути великим і дуже жирним. По-друге, він не повинен псувати загальний вигляд артефакту. Дуже часто студенти в залежності від величини предмета шифрують його по всій довжині. Ясно, що на дрібному предметі шифр займе весь його периметр, але на великих речах шифр повинен бути невеликим. Шифр повинен містити найосновніші відомості про те, де, коли і в яких умовах був знайдений цей предмет. Це свого роду «паспорт» матеріалу. Якщо з яких-небудь причин артефакт буде вилучено з коробки або пакета на тривалий час (для експозиції, роботи і т.д.), можна легко визначити з якої археологічної колекції він відбувається. Керівник визначає який шифр потрібно писати. На пакеті зазвичай містяться дані про назву пам'ятника, рік експедиції, точне місце знахідки. Найбільш важлива інформація - це назва пам'ятника. У разі, якщо є кілька пам'ятників з однією назвою, але різними числовим кодом, то числовий код також важливий. Назва пам'ятника при кодуванні зазвичай скорочується і виглядає у вигляді дрібного шифру.. Зменшення шифру допускається в разі, якщо сам артефакт має

невеликий розмір. Рік знахідки має велике значення, але якщо доводиться вибирати, що написати, то, якщо знахідка походить з розкопу, рік можна опустити.

Артефакти, що збираються під час розкопок, як правило, діляться на індивідуальні і масові. Наприклад, масовими знахідками є фрагменти кераміки, кісток, шлаків і т.д., які обчислюються сотнями і тисячами. До індивідуальних знахідок відносяться цілі вироби або фрагменти речей з кістки, каменю, заліза або бронзи. Допускається не шифрувати індивідуальні знахідки, а надійно загорнути їх в окремий пакет, на якому написати, що саме в ньому міститься і вказати кількість. Такі артефакти важливі при написанні звіту для повної картини дослідженого об'єкта і повинні бути включені в колекційну опис.

Особливо ретельно слід шифрувати кераміку. Кераміка добре вбирає туш, при цьому відмити шифр з неї буває дуже важко, не пошкодивши зовнішній шар, особливо якщо це кераміка має велику домішку піску. Така кераміка часто має погану збереженість і від миття починає швидко розсипатися. Тому фрагменти кераміки потрібно шифрувати акуратно, не допускаючи помилок і помарок, захоплюючи при цьому якомога менше поверхні. Не допускається ставити шифр на зовнішньої (лицьовій) стороні кераміки, тому що це псує її зовнішній вигляд. Особливо це відноситься до кераміки з технічним декором або художнім орнаментом. При складанні наукових звітів часто доводиться фотографувати археологічний матеріал, а шифр, що знаходиться на зовнішній стороні, псує загальний вигляд фотографії. Шифр ставиться на внутрішній стороні кераміки, а якщо фрагмент невеликий і місця для шифру мало, то можна писати на зламі фрагмента. Як правило, внутрішня сторона навіть дрібного фрагмента кераміки має увігнутий профіль, тому її досить легко визначити. Якщо кераміка має чорну поверхню, то зазвичай накладається ґрунт білого кольору за допомогою штриха, на який, після його підсихання, наноситься шифр. Такий же принцип шифровки застосовуємо до кам'яного і кістяного інвентарю. Шифр краще ставити на черевці отщепов, пластин, на «некрасивою» стороні знарядь, на бічній стороні, якщо це можливо. Шифр, нанесений тушшю на гладкі і тверді предмети, виготовлені, наприклад, з кременю, скла, порцеляни, дуже часто (при взаємодії з вологою середовищем, наприклад, від пальців рук) розпливається або ж стирається, тому допускається покриття його тонким шаром смоли ПМБА або прозорого клею БФ. При цьому не варто повністю вмочати артефакт в розчин, щоб не зіпсувати його зовнішній вигляд.

Третій етап камеральної обробки матеріалу - це його нумерація. Кожен артефакт, що надходить на зберігання в музей, перед його описом повинен отримати порядковий номер. Весь матеріал з археологічної пам'ятки, знайдений в один польовий сезон, повинен мати наскрізну нумерацію. Від правильної нумерації, її продуманості багато в чому залежить ефективність складання колекційної опису. Довільна нумерація сильно ускладнює складання опису археологічних колекцій. Після роз'яснення завдання такої роботи кожного студента видається колекція археологічного матеріалу одного пам'ятника, знайдена в один рік. Усередині колекції повинен бути чіткий порядок нумерації. Спочатку, наприклад, нумеруються підйомні матеріали, потім матеріали з шурфів, розкопок, причому порядок нумерації повинен бути пов'язаний з порядком квадратної сітки того ж розкопу. Нумерація починається з сектора 1, горизонту 1, квадрата А-1. Спочатку шифруються знахідки з піддернового шару, потім шифруються знахідки другого горизонту, третього і т.д. Черговість шифровки всередині горизонтів - відповідно до літерними позначеннями. Наприклад, перший горизонт починається - з квадрата А-1, потім А-2, якщо далі знахідки з позначенням А-№ відсутні, для шифровки береться пакет

з наступною в алфавіті літерою - Б, В і т.д. і найменшим номером. Наприклад, спочатку шифрується пакет з Б-3, а потім з В-1 і т.д. Потім береться третій горизонт і наступні. У середині кожного пакета або коробки необхідно розподілити артефакти за їх призначенням і вихідній сировині. Наприклад, спочатку нумерується орнаментований кераміка, потім неорнаментована, кістки, шлаки і т.д. Потрібно звернути увагу, що є «цифри-перевертні», під якими потрібно ставити крапку (1, 6, 9, 66, 99 і т.д.).

Четвертий етап камеральної обробки - складання колекційної опису. Як правило, дані в неї заносяться паралельно з шифруванням. У ній характеризується кількість, склад знахідок і «адреса» кожного артефакту з розкопок.

4. ЗВІТНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ПРАКТИКИ

Студент під час проходження археологічної практики повинен вести щоденник, в якому мають бути зафіксовані:

відомості про базу практики; відомості про керівників практики; відомості про терміни практики; розпорядок роботи;

стислі щоденні відомості про виконані роботи та їхні результати, які слід супроводжувати ілюстративним матеріалом (малюнками, фотографіями).

Для підсумкової конференції студент повинен підготувати звіт про проходження археологічної практики, в якому наводиться інформація щодо обсягу і змісту робіт, виконаних впродовж практики, набуті знання, уміння і навички.

Щоденник і звіт мають бути завізовані керівниками від бази практики. Щоденник і звіт по закінченні підсумкової конференції практикант повинен передати керівникам практики від Університету в окремій папці для подальшого зберігання на кафедрі історії, етнології та археології.

5. ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ ЗВІТНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ

Зразок титульного аркуша папки з матеріалами про проходження археологічної практики

МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Історичний факультет

Кафедра історії та археології

Документація археологічної практики
студента _____
групи _____

Миколаїв, 201__

Зразок титульного (першого) аркуша щоденника практики

МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Історичний факультет

Кафедра історії та археології

Щоденник камеральної практики
студента _____
групи _____

Миколаїв, 201 ____

Зразок другої сторінки щоденника практики

База практики (повна назва установи, її адреса і телефон):

Керівники практики від Університету (прізвище, ім'я та по батькові, посада):

Керівники від бази практики (прізвище, ім'я та по батькові, посада):

Термін практики:

Розпорядок роботи:

Зразок третьої і наступних сторінок щоденника практики

Дата	Зміст роботи	Примітки

Зразок оформлення звіту

ЗВІТ
про проходження археологічної практики

студента _____

групи _____

за термін з «__» _____ по «__» _____

20__р.
на

базі _____
(зазначається повна назва бази практики)

під

керівництвом _____
(зазначаються прізвища з ініціалами та посади усіх керівників практики)

Текст звіту

Дата

Підпис

7. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ПРАКТИКИ

ОЦІНКА ЄКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
А	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
В	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
С	65-79		
Д	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
Е	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

8. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Артемьев А.В. Некоторые рекомендации к сбору и сохранению палеоантропологического материала (для последующего медицинского анализа) // Археологічні відкриття в Україні 2000 – 2001 рр. – К., 2002.
2. Брей У., Трамп Д. Археологический словарь. – М., 1990.
3. Відейко М.Ю. Археологія в Інтернеті. Довідник. – К., 2001.
4. Закон України “Про культурну спадщину”

5. Естественные науки и археология в изучении древних производств. – М., 1982.
6. Кирьянов А.В. Реставрация археологических находок. – М., 1959.
7. Классификация в археологии. Терминологический словарь-спраочник / Под ред. В.С. Бочкарева. – М., 1980.
8. Клейн Л.С. Археологические источники. – Л., 1978.
9. Клейн Л. С. Археологическая типология. – Л., 1991.
10. Консервація і реставрація пам'яток архітектури. – Київ; Львів, 1996.
11. Крапивина В.В., Назаров В.В., Назарова В.М. Из опыта консервационно-реставрационных работ на Березани // Археологічні відкриття в Україні в 1998 – 1999 рр. – К., 1999.
12. Крыжицкий С.Д. Ольвия. Перспективы исследования, сохранения и музеефикации // Археологічні відкриття в Україні в 1998 – 1999 рр. – К., 1999.
13. Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони історико-культурного середовища: Зб. док. – К., 2002.
14. Курінний П.П. Історія археологічного знання про Україну. – Полтава, 1994.
15. Малеев Ю.Н., Сегеда С.П. Методические указания по изучению антропологических материалов при археологических исследованиях. – К., 1988.
16. Мартынов А.И., Шер Я.А. Методы археологического исследования – М., 1989.
17. Методические рекомендации по исследованию антропологических материалов при археологических раскопках. – К., 1985.
18. Михальчишин І.Р. Методичні рекомендації по складанню паспортів на пам'ятки археології // Археологічні дослідження в Україні 1998 р. – К., 1999.
19. Пашкевич Г.О. Про відбір зразків для палеоботанічних досліджень // Археологічні дослідження в Україні 1998 р. – К., 1999.
20. Предмет и объект археологии и вопросы методики археологических исследований. – Л., 1975.
21. Проблемы абсолютного датирования в археологии / под. ред. Б.А. Колчина. – М., 1972.
22. Сегеда С.П. Методика збирання та транспортування кісткових решток людей під час археологічних розкопок // Археологічні дослідження в Україні 1998 р. – К., 1999.
23. Теория и методы археологических исследований. – Киев, 1982.
24. Фармаковский М.В. Консервация и реставрация музейных коллекций. – М., 1947.

25. Федоров-Давыдов Г.А. Статистические методы в археологии. – М., 1987.
26. Шапова Ю.Л. Введение в вещеведение. – М., 2000.
27. Шапова Ю.Л. Археологическая эпоха: хронология, периодизация, теория, модель. – М., 2005
28. Янин В.Л. Очерки комплексного источниковедения. – М., 1977.